

Про тенденцію

телеологічного (цільового) тлумачення

С. З. Опотяк

здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ МВС України

Розглядається питання цільового тлумачення правових норм. Досліджується виникнення та розвиток цільового тлумачення у різних країнах світу. Аналізуються переваги та недоліки телеологічного підходу тлумачення правових норм в теорії та на практиці.

Ключові слова: тлумачення правових норм, цільове тлумачення, буквальне тлумачення.

Рассматривается вопрос целевого толкования правовых норм. Исследуется возникновение и развитие целевого толкования в разных странах мира. Анализируются преимущества и недостатки телеологического подхода толкования правовых норм в теории и на практике.

Ключевые слова: толкование правовых норм, целевое толкование, буквальное толкование.

The issue and of purposive interpretation of legal norms is considered. The beginnings and development of teleological interpretation in different countries of the world are investigated. Advantages and disadvantages of purposive approach in the interpretation of legal norms in theory and in practice are analyzed.

Keywords: interpretation of legal norms, purposive interpretation, literal interpretation.

У нашій статті досліджується телеологічне (цільове) тлумачення, яке часто виступає предметом дискусій у світовій юридичній теорії та практиці, дослідження здійснюється методами порівняння, аналізу, класифікацій як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі.

На сьогодні представники світової теорії та практики тлумачення правових норм дискутують про бачення та закріплення різних підходів інтерпретаційної діяльності. Тенденція цільового тлумачення правових норм є однією з найбільш актуальних питань сфери тлумачення. Теоретичною основою дослідження цієї проблеми займалися такі вітчизняні автори, як Ю. Власов, М. Волпенко, А. Заець, М. Онищук, П. Рабінович, Ю. Тодика тощо.

На жаль, незважаючи на великий об'єм зарубіжного наукового та практичного матеріалу, присвяченого цій темі, в Україні це питання висвітлюється в основному у пострадянському напрямку. Такий підхід заважає подальшому розвитку інституту тлумачення правових норм і сприяє вузькому та безальтернативному висвітленню цільового тлумачення у вітчизняній літературі. Доцільним буде висвітлити основні моменти вищезазначеного питання.

Ціль будь-якого явища, включаючи і право, полягає у прогресивному розвитку начал (сутності, принципу) цього явища в напрямку повної реалізації цих начал і досягнення досконалого стану. В цьому сенсі, Арістотель, який приділяв багато уваги телеологічному трактуванню права та держави, розглядав поліс (з верховенством загального закону і вільними та рівноправними громадянами) як реалізацію, обумовлену політичною природою людини, цілі досконалого політичного устрою життя людей [1, с.239].

У тих державах, де нормативно-правовий акт визнається як основна форма права, припускається, що воля законодавця чітко відображається в тексті закону, яким повинен користуватися як громадянин, так і посадова особа. Це правило застосовується і в національній правовій системі України. Але в реальному житті виникає багато невідповідностей між дійсним змістом і текстом нормативно-правового акта. Це може бути спричинене різними обставинами: коли законодавець неефективно використав юридичну техніку і не сформулював належним чином державну волю; коли виникли нові суспільні відносини, а текст своєчасно не змінили; коли існують інші, близькі за змістом норми, які в змозі розширити або звужити обсяг її дії тощо.

Прагнення законодавця викласти правові норми відповідно до законодавчої техніки та економії викликає багато труднощів у їх застосуванні. Це може статися за різних обставин: коли законодавець не зміг чітко сформулювати державну волю, коли виникли нові суспільні відносини, а текст своєчасно не змінили тощо. Для вияснення дійсної суті правової норми використовуємо тлумачення, а конкретніше один або декілька видів, способів чи методів інтерпретації окремо або в сукупності.

У радянські часи домінантним був поділ на види за обсягом правового змісту (буквальне, розширювальне, обмежувальне тлумачення), за способом (граматичне, логічне, систематичне, історико-політичне, телеологічне), суб'єктом (офіційне та неофіційне), який цілком було перейнятий правознавцями пострадянського простору, в тому числі і в Україні. Цей підхід теоретичний і переважно здійснює аналіз існуючої практики, а не розвиває науку для майбутнього запровадження і вдосконалення правозастосування.

Зазвичай вітчизняні автори (Ю. Власов, А. Заєць, В. Денисенко, П. Недбайло, О. Чердянцев тощо) як критерій поділу тлумачення на види називають обсяг чи результати тлумачення правових норм, що не повністю відображає сенс цієї класифікації [2, с. 227]. Здійснюючи класифікацію чи поділ тлумачення на види, передусім варто виходити саме з підходу, бачення цього процесу, який має своєю метою розкриття змісту, суті правової норми для пристосування її до конкретного випадку. У такому твердженні підхід означає базове бачення того, як повинен здійснюватися процес тлумачення правових норм.

У сучасній теорії та практиці тлумачення правових норм вбачається чітка тенденція переважного переходу від буквального або чіткого підходу до телеологічного тлумачення [3, с.18]. Ця тенденція викликає багато дискусій та суперечок як серед науковців, так і серед практиків. Пропонується детальніше розглянути питання цільового тлумачення, його використання у різних країнах, особливості цільового тлумачення у різних галузях права, переваги та недоліки такого підходу.

Насамперед варто розпочати з визначення та розуміння того, що є насправді цільовим тлумаченням правових норм. Це в першу чергу аналіз суті правової норми шляхом з'ясування цілі. Зміст правової системи забезпечується єдністю цілей чинних нормативних актів. Інтерпретатор звертається не тільки до безпосередньої мети в тексті норми, що підлягає аналізу, а й враховує цілі нормативного акта, до якого входить норма як така. Цілі можуть бути викладені в преамбулах, загальних частинах закону, спеціальних частинах. В інших випадках ціль видання акта є шляхом відповідного осмислення його загальних положень, вивчення матеріалів про під-

готовку та прийняття акта, використання висновків історичного його тлумачення тощо.

Враховання цілі видання нормативного акта в деяких випадках є досить важливим аспектом виявлення справжнього змісту норми що тлумачиться. Однак було б неправильно зводити завдання телеологічного тлумачення права до виявлення лише цілі видання нормативного акта, оскільки ціль самої норми права (і права загалом) і ціль видання акта, що містить таку норму — це в принципі різні категорії та явища, хоча в ряді моментів вони можуть збігатися або пересікатися.

Мета видання акта відноситься до сфери законодавчої політики, до реалізації її завдань, установок, програм, які обумовлені і продиктовані конкретною соціально-історичною дійсністю, співвідношенням різних політичних сил, актуальними для часу прийняття акта завданнями суспільного та політичного життя. Хоча правова норма і проявляється в результаті дії всіх цих та ряду інших позаправових факторів, проте ціль правової норми відноситься до сфери правових цінностей. У плані співвідношення цілі видання акта і цілі правової норми, варто зазначити, що мета видання акта — це практичне проявлення ціннісного сенсу правової цілі норми. Законодавство є важливим і ефективним засобом офіційного визнання та практичного застосування цінностей права. І підвищення ціннісно-правового рівня та якості законодавства виступає визначним орієнтиром удосконалення.

За своєю суттю телеологічне тлумачення спрямоване на реалізацію правової норми як юридично-ціннісного регулятора, що поєднує в собі регуляторну силу і правові цінності. Відповідно до цього воно орієнтується на виявлення ціннісно-правового змісту норми, яка тлумачиться в загальному контексті роз-

витку права, та ціннісно-правових властивостей і характеристик існуючого права. Осмислення та визначення цього ціннісно-правового змісту правової норми є суттєвим аспектом всього процесу тлумачення.

Під час тлумачення правової норми в інтерпретатора виникають різноманітні попередні версії про зміст норми, що тлумачиться. Різні інтерпретатори пропонують свої варіанти тлумачення норми. В ситуації такої конкуренції різних версій і варіантів тлумачення, суттєве значення має оцінка по телеологічному критерію, з точки зору того, як в них враховані і реалізовані вимоги ціннісно-правового осмислення змісту норми, яка тлумачиться.

В узагальненому вигляді зміст та значення цього телеологічного критерію можна сформулювати так: із усіх варіантів тлумачення норми права, що допускається її текстуальним змістом і рівнем правового розвитку, найбільш відповідним, обґрунтованим та правильним є варіант тлумачення, в якому зміст норми вияснено і виражено з максимально високих для часу її реалізації ціннісно-правових позицій.

Такі західні вчені, як Деніс Клінк (Dennis Klinck), Нік Прайс (Nick Price), Дейвід Брінк (David Brink), виділяють дві школи поглядів щодо тлумачення правових норм. На противагу вищеописаному телеологічному підходу тлумачення виступає буквальне тлумачення. Буквальне тлумачення шукає намір законодавця через вивчення мови в її простому та природному значенні, навіть якщо результат вважається непереконалим чи неналежним. Текст нормативного акта адекватно виражає задум або намір законодавця, який був втілений у цьому акті, тобто законодавець сказав те, що хотів сказати. Точніше, «дух» і «буква» знаходяться у відповідності один з одним. Ба-

гато авторів вважають, що в умовах правової держави правові норми повинні тлумачитись лише буквально, оскільки в ідеалі припускається, що закон повинен розумітися так, як він написаний, і саме буквальне тлумачення повинне використовуватися інтерпретатором, якщо дійсний зміст норми встановлено достовірно. Однак на практиці таке поєднання не завжди можливе. Через об'єктивні чи суб'єктивні причини текстуальне вираження волі законодавця і фактичний її зміст часто не збігаються, і норма потребує іншого підходу інтерпретації.

Первинними об'єктами правової інтерпретації — конституційні положення, закони, інші нормативно-правові акти — як і більшість об'єктів інтерпретації, є людськими артефактами, продуктами цілеспрямованої діяльності. У тлумаченні продуктів цілеспрямованої діяльності, вважається, що ми повинні апелювати до цілей, які просували та скеровували діяльність, продукт якої ми намагаємося зрозуміти. З цього робимо висновки, що правотлумачення повинно включати звернення до причин, цілей та намірів тих, хто ввів закон в дію [4, с. 26].

Повертаючись до телеологічного підходу тлумачення правових норм, пропонується розглянути тенденції поширення його у різних країнах світу.

У Великобританії буквальне тлумачення права було найбільш впливовим підходом з початку IX ст. [3, с. 21]. Відхід від нього почався понад чотири десятиріччя тому. В 1969 р. Правова комісія Англії та Уельсу разом із Шотландською правовою комісією рекомендували прийняття цільового підходу до тлумачення законів.

В Європі використання цільового підходу завоювало більше схвалення після того, як Великобританія приєдналася до Європейського Союзу (1973 р.), так як цей підхід використовується для тлу-

мачення права Європейського Союзу. Зокрема, відповідно до Закону про Європейські спільноти (1972 р.), суди повинні прийняти цільовий підхід для тлумачення законів, які приводять до виконання права Європейської спільноти. У випадку конфлікту між правом ЄС та правом Великобританії, суди повинні вибирати підхід, який тлумачить законодавство, імплементуючи право ЄС. Суди повинні надавати перевагу ширшим економічним та соціальним цілям Європейського Союзу, а не буквальному значенню слів.

Як наслідок, цільове тлумачення вимагає від суддів розуміти, які були наміри у Парламенту. До справи Пепер проти Харта було важко віднайти намір Парламенту, однак тепер судді можуть звертатись (посилатись) до парламентських дебатів для розуміння того, що говорилося про запропонований закон перед тим, як він був прийнятий [5, с. 22]. Одним із нарікань про використання телеологічного підходу є те, що судді є задіяними в суть законотворчої функції, що суперечить доктрині розподілу влади.

Чому ж стався перехід суддями від буквального до цільового підходу тлумачення правових норм? На це є декілька причин:

по-перше, як уже зазначалося, його використання було спричинене вступом Великобританії до Європейської спільноти. Тенденція посилювалась надалі через необхідність цільового тлумачення у справах, пов'язаних з Законом про права людини 1998 р.

По-друге, цьому посприяло рішення у справі Пепер проти Харта, яке дозволило суддям брати до уваги парламентські дебати для того, щоб віднайти справжню мету закону.

По-третє, судді менше непокояться про те, що вони діють творчо. Було також визнано, що суддівська креативність щонайменше дає можливість суддям іти

в ногу з мінливим часом і уникати жорстких результатів, пов'язаних з буквальним підходом.

Телеологічна теорія є домінантною теорією тлумачення правових норм на сьогодні у США. Ця теорія почала з'являтися в кінці IX ст.

Цільова теорія зазвичай проявляється у судових висновках США, коли суди вивчають історію прийняття закону для вирішення неясності, двозначності чи підтвердження прямого значення. Наприклад, Суд може звернутися до звіту Комітету Конгресу або до змісту дебатів для визначення цілі прийняття закону Конгресом.

Те, скільки ваги, значення надавати цілі, є питанням, відкритим для дебатів. На практиці прихильників цільового підходу класифікують на дві групи: «сильні прибічники цільового підходу» та «слабкі прибічники цільового підходу». Сильні прибічники вважають, що ціль нормативно-правового акта є більш важливою за його текст. А слабкі прибічники звертаються до цільового підходу як до засобу тлумачення неясних положень тексту, і в жодному випадку не для того, щоб поправляти текст.

Критика цільового підходу приходить з декількох сторін. Основними аргументами проти було те, що він має схильність заперечувати законодавчі компроміси, а також те, що судді скоріше будуть приймати рішення на основі власних суб'єктивних поглядів, а не втілювати волю законодавця.

Правові теорії, що впливають із формалізму (такі, як текстуалізм, доктрина первинного значення тощо) дають великий ґрунтуванню цільової теорії на законодавчу історію, міркуючи про те, що немає необхідності перевіряти законодавчу історію, яка є часто ненадійною, для того, щоб підтвердити просте значення, чи вирішити двозначність, біль-

ше того, законодавча історія — це не закон: Конгрес не вводив в силу законодавчу історію, а лише текст нормативно-правового акта. З формалістичної точки зору, одна і та сама проблема заперечує цільовий підхід та інтенціоналізм: далеко не кожен член конгресу повинен погоджуватися з метою та намірами закону для того, щоб затвердити цей нормативний акт. Закон існує самостійно, без того, що окремий законодавець чи група законодавців думають є ціллю чи наміром, коли за нього голосують, з цього випливає, що закон — це текст, який був прийнятий.

У Канаді цільовий підхід є домінантним підходом, який застосовується на всій території країни. Його також часто називають сучасним підходом або правилом. Цей підхід був схвалений Верховним судом Канади у ключовій справі юридичної особи «взуття Ріццо та Ріццо» (Rizzo & Rizzo shoes Ltd) 1998 р. [6]. Суддя Верховного Суду Канади Дж. Якобучі (Iacobucci J.), який говорив від імені всього суду, написав наступне: «Тлумачення закону не може ґрунтуватися виключно на тексті закону. Сьогодні існує лише один принцип або підхід, а саме, слова закону повинні читатися у всьому контексті в їхньому граматичному та звичайному значенні гармонійно з системою закону, об'єктом закону та наміром парламенту». Суддя Дж. Якобучі (Iacobucci J.) також продовжив, застосувавши Акт про тлумачення Онтаріо, який зазначає, що кожен закон вважається виправним і повинен отримувати таке справедливе, широке та ліберальне тлумачення, яке б найкраще забезпечувало досягнення об'єкту нормативного акта відповідно до справжнього наміру, значення та духу. Подібні положення існують у інтерпретаційних актах кожної провінції Канади, так само це закріплено і на федеральному рівні.

Цільовий підхід до тлумачення був ще раз наголошений у справі Бел Експрес (Bell Express Vu Limited Partnership) проти Рекс (Rex) (2002 р.), де суддя Дж. Якобучі (Iacobucci J.) ще раз від імені всього Верховного суду повторив, що цільове тлумачення є всеохоплюючим підходом тлумачення закону в Канаді [7].

В Австралії тлумачення законодавчих положень, які встановлюють мету закону, мають переважне значення над законодавчими положеннями, що не встановлюють ціль або об'єкт нормативного акта.

У визначенні мети правових норм суди повинні брати до уваги контекст положень на початку, а не лише у випадку двозначності чи невідповідності значення положень. Окремо від самої структури нормативного акта, законодавчий контекст, який враховують судді, включає відповідні Роз'яснювальні меморандуми (Explanatory Memoranda) та звіти Органів з правових реформ (Law Reform Bodies), які створили необхідність для окремих законодавчих положень.

У Новій Зеландії тенденція у тлумаченні нормативно-правових норм є багато в чому схожа до зазначеної тенденції в Австралії. Суди застосовують цільовий підхід для тлумачення нормативно-правових актів. Розділ 5 (1) Інтерпретаційного акта 1999 р. закріплює положення про те, що Закони повинні тлумачитися відповідно до їхньої цілі.

Домінантними підходами у Європейському суді справедливості є контекстуальний та телеологічний. Контекстуальний підхід вимагає розглядати суперечливі законодавчі положення в контексті та здійснювати тлумачення у відповідності з її паралельними положеннями в законодавстві Європейської спільноти. Телеологічний підхід вимагає ґрунтуватися на меті чи об'єкті законодавства належним для законодавства Спільноти, де причини для прийняття окремих поло-

жень разом із завданнями повинні знаходитись в самому законодавстві.

З практичної точки зору телеологічне тлумачення застосовується для вирішення таких моментів:

- виправдати використання одного значення на противагу іншого;
- виправити очевидні помилки та помарки (наприклад, неправильне посилення на інше положення чи закон);
- усунути невпевненість у правильності тлумачення правової норми;
- вибрати вужче значення серед широкого поняття;
- розширити значення правової норми;
- доповнити словом або заповнити прогалину.

В Україні цільове тлумачення досліджували такі автори, як М. Лазарев, П. Недбайло, Т. Насирова, Ю. Тодика. Вони розглядали та відстоювали телеологічне (цільове) тлумачення як один з методів, а не як ґрунтовний підхід інтерпретації. Ряд науковців сучасності, такі, як Ю. Власов, О. Соловйов та ін., взагалі відкидають телеологічне тлумачення як метод тлумачення правових норм, стверджуючи, що цей метод варто розглядати у зв'язку з формально-юридичними методами інтерпретації, а також тому, що він залишається в межах системного підходу. Ю. Власов зауважує, що встановлення мети правової норми не може бути завданням тлумачення [8, с. 89].

Оцінюючи цільовий підхід тлумачення, вважаємо за необхідне виділити основні переваги та недоліки цього підходу.

До переваг можна віднести таке:

- інтерпретатор намагається вирішити, що є ціллю нормативно-правового акта — якої саме цілі хотів досягнути законодавчий орган, приймаючи цей закон.
- Телеологічний підхід може призвести до правильнішого та «більш справедливого» результату, порівняно з буквальним тлумаченням.

— Інтеграція з Європейським Союзом залишається пріоритетним завданням для нашої держави, а цільовий підхід до тлумачення правових норм є важливим у Європейському Союзі.

Цільове тлумачення робить також законодавство більш доступним.

До недоліків цього підходу можна віднести таке:

— часто цей підхід суперечить принципу парламентського суверенітету та поділу влади.

— Виникає багато технічних труднощів під час намагання застосувати телеологічний підхід до тлумачення правових норм. Зокрема, як саме визначити мету законодавчого органу. Це питання є складним для вирішення як на теоретичному, так і на практичному рівнях. По перше, на більш теоретичному рівні ми повинні визначити, чи може існувати таке поняття, як «намір парламенту». Парламент створений з більше як одної особи, і є питанням те, чи двоє або більше людей з різними думками можуть поділяти однаковий розумовий стан. Крім того, далеко не всі особи голосували за нормативний акт, який був прийнятий. Тому очевидним є те, що ми не можемо точно знати, чий саме намір шукається.

— Продовжуючи вищезазначене, зауважимо, що навіть якщо намір парламенту існував, хто саме може визначити цей намір, або те, що різні люди погодяться щодо очевидного наміру чи цілі? Виходячи з природи людини, очевидно, що різні люди, незважаючи на те, як чесно чи обґрунтовано вони намагаються віднайти значення одного і того самого акта, можуть дійти до різного тлумачення.

— А також труднощі полягають у тому (практичний рівень), що слова, які використовуються для формулювання правових норм, не заохочують інтерпретатора виявляти будь-яку ціль.

— Також непрактичність полягає у тому, що компетентний орган чи особа, особливо судді, помиляючись у тому, що переслідують невиражений законодавчий намір, переслідують власні завдання та бажання, поширюючи свою компетенцію до законодавчої сфери, що є виключною компетенцією лише законодавчого органу.

Отже, цільове тлумачення правових норм є обґрунтованим підходом, що поступово набирає популярності у сучасній практиці інтерпретації у багатьох країнах світу. Водночас вітчизняна теорія права, на наш погляд, недооцінює у вітчизняній фаховій літературі та на практиці; в основному відносить цільове тлумачення правових норм до способів тлумачення правових норм, розглядаючи його як спеціальний захід чи правило пізнання змісту правової норми, що використовується свідомо чи інтуїтивно для отримання вираз-

ності правових явищ. Цільове тлумачення не є просто одним з видів тлумачення, а підходом, поглядом, баченням всього процесу встановлення дійсного змісту правової норми.

Телеологічне тлумачення як ґрунтовний підхід має ряд недоліків, що можуть призвести до зловживань з боку інтерпретатора та порушити цілісність нормативно-правового акта. Також цей підхід не можна беззаперечно застосовувати до всіх галузей права. Це зазвичай є невинуватим для таких сфер, як податкове чи кримінальне право.

Враховуючи всі «за» і «проти», напевно, можна стверджувати, що вітчизняна наука повинна більше уваги приділяти вивченню даного питання, оскільки ми не можемо залишатися осторонь від світових тенденцій розвитку правової науки, роблячи свій внесок в удосконалення теорії та практики тлумачення правових норм.

Список використаної літератури

1. *Аристотель*. Політика/ Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – С. 239.
2. *Прийма С. В.* Види тлумачення норм права за ступенем відповідності змісту і тексту правового акта / С. В.Прийма // Проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування на сучасному етапі : мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 травня 2009 р.). – Х., 2009. – С. 227-229.
3. *Tobias Lonnquist* The trend towards purposive statutory interpretation: human rights at stake; *Revenue Law Journal*: Vol. 13: Iss. 1, Article 3. –Australia, 2003. – P. 18-27.
4. *David O. Brink* Legal interpretation and morality, *Objectivity in Law and Morals*, Cambridge university press, New York, 2001. – P. 12-66.
5. *Nick Price* The purposive approach, *A-level Law Review*, Brighton, 2011. – P. 21-24.
6. Канадський інститут правової інформації (Canadian Legal Information Institute «CanLII») Рішення Верховного Суду Канади у справі юридичної особи «взуття Ріццо та Ріццо» (*Rizzo & Rizzo shoes Ltd*) 1998 р., див. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.canlii.org>
7. Канадський інститут правової інформації (Canadian Legal Information Institute «CanLII») Рішення Верховного Суду Канади у справі Бел Експрес (*Bell Express Vu Limited Partnership*) проти Рекс (*Rex*) (2002 р.) див. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.canlii.org>
8. *Власов Ю. А.* Проблеми тлумачення норм права : Монографія. – К. : Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України, 2001. – 180 с.